

TA'LIMNI IJTIMOYIY KOMPETENSIYAVIY YONDASHUV ASOSIDA TASHKIL ETISHDA TAJRIBALAR TAHLILI

Koziyeva Fazilat Sadullayevna

Urganch davlat pedagogika instituti magistranti

Ta'lim va tarbiya nazaryasi va metodikasi (*boshlang'ich ta'lim*)

<https://www.doi.org/10.5281/zenodo.10205270>

ARTICLE INFO

Received: 18th November 2023

Accepted: 24th November 2023

Online: 25th November 2023

KEY WORDS

Ijtimoiy kompetentsiya, kompetentsiyaga asoslangan yondashuv, ijtimoiylashuv, ilmiy tahlil, pedagogik tamoyil, ta'lim tizimi.

ABSTRACT

Mazkur maqolada ta'limdagi ijtimoiy kompetentsiya va kompetentsiyaga asoslangan yondashuv tushunchalari ochib berilgan. Ushbu tushunchalarni mahalliy va xorijiy mualliflar tomonidan talqin qilish. Ta'lim jarayonida ijtimoiylashtirish bo'yicha zamonaviy qarashlar ko'rib chiqiladi.

Kirish.

Bugungi kunda ta'lim tizimini modernizatsiya qilish, jamiyat va davlatning yangi qiymat yo'nalishlari, yangi qonunchilik bazasi, bola huquqlarini yangi tushunish ta'siri ostida ta'lim paradigmasining o'zgarishi bilan bog'liq bo'lib, ta'lim tushunchasining kengayishiga olib keladi. Hozirgi vaqtda bu nafaqat bilim va ko'nikmalarni o'zlashtirishni, balki umuman shaxsni rivojlantirishni ham anglatadi. *Ta'lim* - bu inson, oila, jamiyat va davlat manfaatlari yo'lida amalga oshiriladigan ijtimoiy ahamiyatga ega bo'lgan foyda, shuningdek, intellektual, ma'naviy-axloqiy, ijodiy, jismoniy va ma'naviy maqsadlar uchun ma'lum bir hajm va chuqurlikdagi olingan bilim, ko'nikma, ko'nikma, qadriyat munosabatlari, faoliyat tajribasi va vakolatlari to'plami bo'lgan yagona maqsadli ta'lim va tarbiya jarayoni.

Insonning kasbiy rivojlanishi, uning ta'lim ehtiyojlari va manfaatlarini qondirish. Ta'lim shaxsning rivojlanishini, ijtimoiy-madaniy, ma'naviy-axloqiy qadriyatlar, jamiyatda inson, oila, jamiyat va davlat manfaatlariga muvofiq qabul qilingan xulq-atvor qoidalari va normalari asosida uning o'zini o'zi belgilashi va ijtimoiylashishi uchun sharoit yaratishni ta'minlaydigan faoliyatni ko'rib chiqadi. O'qitish deganda talabalarning qobiliyatlarni rivojlantirish, bilim, ko'nikma, ko'nikma va malakalarni o'zlashtirish, faoliyat tajribasini egallash va bilimlarni kundalik hayotda qo'llash va nihoyat, talabalarning butun hayoti davomida ta'limni kengaytirish motivatsiyasini shakllantirish bo'yicha faoliyatini tashkil etishning maqsadli jarayoni tushuniladi.

Zamonaviy ilmiy pozitsiyalardan sotsializatsiya shaxsning ijtimoiy mavjudlik me'yorlarini, qadriyatlarini assimilyatsiya qilish, ichkilashtirish jarayoni sifatida qaraladi. Ta'lim va ijtimoiylashuv tushunchalarini taqqoslab, ularning sinonimligi haqida keng ijtimoiy ma'noda gapirishadi, torroq, pedagogik ma'noda esa ta'lim ijtimoiylashuvi jarayonining

pedagogik tarkibiy qismi sifatida tan olinadi va shuning uchun jamiyatning ijtimoiy-madaniy qadriyatlarini maqsadli rivojlantirish.

Shaxsni rivojlantiradigan, unga jamiyatda moslashish va izolyatsiya o'rtasidagi muvozanatga erishishga yordam beradigan shaxsning ijtimoiy integratsiyasini ta'minlashdan iborat. Ta'lim insonning o'zini o'zi anglashi, uning ijobiy namoyon bo'lishi va rivojlanishi uchun shartdir. Ushbu jarayonni amalga oshirish faqat vakolatli ijtimoiy xulq-atvor asosida mumkin. Ijtimoiylashuv talaba-yoshlarni ijtimoiy muhitga va shu bilan birga ularni ma'lum bir jamiyat sharoitida ajratishda, ya'ni moslashishni o'z ichiga oladi.

Ushbu jarayonda asosiy tizimni tashkil etuvchi omil - bu shaxsning kundalik hayotida ijtimoiy mustaqilligiga asoslangan hayotiy kompetentsiyaning mumkin bo'lgan maksimal shakllanishi. Aynan ijtimoiylashuv jarayonida har bir inson jamiyatga qo'shib, o'zini namoyon qiladi, ta'limning yakuniy maqsadlaridan birini ifodalovchi o'ziga xos individuallikka ega bo'ladi. Shunday qilib, bolalarni tarbiyalash va o'qitish individual ravishda shaxsga yo'naltirilgan jarayonga aylanadi, bu amaliy hayotga yaqin bo'lib, unda bola ijtimoiy o'zaro ta'sir ishtirokchisi sifatida kiritiladi. I. A. Zimnaya¹ ta'kidlaganidek, butun dunyoda sodir bo'layotgan voqealar insonning jamiyatga kirishini ta'minlash zarurati bilan bog'liq bo'lib, ta'lim maqsadlarining o'zgarishiga olib keladi. Yurtimizda ta'lim to'g'risidagi qonunda asosiy ta'lim dasturlarini amalga oshirishda majburiy bo'lgan talablar to'plamini aks ettiruvchi yangi davlat ta'lim standartlari (DTS)² ko'rsatilgan, shu bilan birga, zamonaviy milliy ta'lim standartining asosiy yadrosi shaxsiy va ijtimoiy sohani rivojlantirishdir. Kompetentsiyaga asoslangan yondashuvga asoslangan standartlarni tasdiqlash o'quv jarayonini tashkil etishning an'anaviy modellarining o'zgarishiga olib keladi. Ta'lim nafaqat ma'lum bilim, ko'nikma va malakalarni o'zlashtirishga, balki ijtimoiy kompetentsiyalarni shakllantirishga va hayot talablari bilan bog'liq ijtimoiy ahamiyatga ega kompetentsiyalarni rivojlantirishga yo'naltirilishi kerak. So'nggi yillarda ta'limda kompetentsiyaga asoslangan yondashuvni qo'llash tizimli tus oldi. Kompetentsiya shaxsning muvaffaqiyatli rivojlanishini belgilovchi omil va "*ta'lim sifati*" o'lchov birligi sifatida tan olingan. Shu bilan birga, "*ta'lim sifati*" uning zamonaviy ijtimoiy-madaniy sharoitlar va talablarga muvofiqligini anglatadi. Yurtimizda ro'y berayotgan chuqur ijtimoiy-madaniy o'zgarishlar talabalarni ijtimoiylashtirish jarayonini sifatli takomillashtirishga qaratilgan ta'lim yondashuvlari, dasturlari va texnologiyalarini modernizatsiya qilish muhimligini belgilaydi. Ta'limni rivojlantirishdagi gumanistik tendentsiyalar ta'lim va tarbiyaning tuzilishi va mazmuniga yondashuvlarni o'zgartirish usullarini aniqlashni talab qiladi.

Ta'limning asosiy natijasi nafaqat ma'lum fanlar bo'yicha bilimlar, balki ularni kundalik hayotda qo'llash qobiliyati va har qanday ta'lim jarayonida ijtimoiylashuvini ta'minlanishi kerakligiga e'tibor qaratadi. G'arb pedagogikasida kompetentsiyaga asoslangan pedagogik maqsadlar, qadriyatlar va tegishli ta'lim texnologiyalari ta'limdagi kamchiliklarni bartaraf etishga qaratilgan fikrlash tabiiy ravishda rivojlandi. Shu bilan birga, ta'lim muammolarini aniqlash ta'lim mahsuloti iste'molchilarining pozitsiyasini hisobga olishdan kelib chiqdi.

¹ Зимняя И.А. Ключевые компетенции – новая парадигма результата современного образования. М.: Пер Сэ, 2004.

² O'zbekiston Respublikasi oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirining buyrug'i, 19.10.2021 yildagi 35-2021-son

Ta'limda kompetentsiyaga asoslangan yondashuvni qo'llash muammolariga ko'plab mahalliy va xorijiy tadqiqotlar bag'ishlangan. Shu bilan birga, ushbu kontseptsiyaning o'zi fan va amaliyot uchun yangi bo'lib, fanlararo xarakterga ega bo'ladi. U falsafiy, ijtimoiy-psixologik va psixologik-pedagogik darajalarda o'rganiladi, bu har doim ham bir-biriga mos kelmaydigan turli xil nazariy umumlashmalarni keltirib chiqaradi.

Kompetentsiya ijtimoiylashuv birligi sifatida ham ko'rib chiqiladi - insonning ijtimoiy me'yorlar va qadriyatlarni o'zlashtirish jarayoni va ijtimoiy-madaniy mahorat sifatida vaziyatga qo'shilish, moslashuvchan ijtimoiy xulq-atvorni namoyon etish, jamiyatda samarali va qulay bo'lish qobiliyati va shaxsning faol mas'uliyatli harakat qilish qobiliyati sifatida namoyon bo'ladi. G.E. Belitskayaning so'zlariga ko'ra³, kompetentsiya shaxsning ijtimoiy faolligining eng yuqori darajasini - faoliyat, xulq-atvor, aloqa, tafakkur va boshqalar jarayonida erishilgan ijtimoiy voqelikni rivojlantirish va rivojlantirishni ko'rsatadi. Kunitsina⁴ kompetentsiyani ijtimoiy voqelik va o'ziga xos "men" haqidagi bilimlar tizimi, murakkab ijtimoiy ko'nikmalar va o'zaro ta'sir o'tkazish qobiliyatlari tizimi, odatiy ijtimoiy vaziyatlarda o'zini tutish ko'rsatmalari sifatida izohlaydi, bu sizga tez va yetarli darajada moslashishga imkon beradi, "bu erda, hozir va eng yaxshi tarzda" tamoyili asosida harakat qiladi.

E. V. Koblyanskaya o'zining tadqiqot jarayonida⁵ kompetentsiyani "men" va jamiyat o'rtasidagi munosabatlardagi o'zaro munosabatlar, to'g'ri ijtimoiy ko'rsatmalarni tanlash qobiliyati, o'z faoliyatini moslashish jarayonining vektorlariga aylanadigan ko'rsatmalarga muvofiq tashkil etish qobiliyati deb ta'riflaydi. V. V. Tsvetkov⁶ kompetentsiyani ijtimoiy rollar nazariyasi nuqtai nazaridan shaxsning integrativ sifatini bildiruvchi ijtimoiy-pedagogik kategoriya sifatida ko'rib chiqadi, bu shaxsga jamiyat bilan faol aloqada bo'lish, turli xil ijtimoiy rollarni bajarish, turli guruhlar va shaxslar bilan aloqa o'rnatish va ijtimoiy ahamiyatga ega loyihalarda ishtirok etish imkonini beradi. Bunday tushuncha N. I. Belotserkovetsning fikricha⁷ kompetentsiya — bu turli xil avtomatlashtirilgan ko'nikmalar orqali amalga oshiriladigan ishonchli xatti-harakatlarning mavjudligi, bu odamga mavjud vaziyatlarga qarab o'z xatti-harakatlarini moslashuvchan ravishda o'zgartirishga imkon beradi. Bu fikr V. G. Romek tomonidan yanada aniqroq ifodalangan⁸, bu kompetentsiya tarkibiga shaxsning tor ijtimoiy vaziyatning o'ziga xos xususiyatlari va uning faoliyatining keng ijtimoiy normalari va shartlari kontekstlarini hisobga olgan holda o'z xatti-harakatlari strategiyasini o'zgartirish qobiliyatini o'z ichiga oladi.

Biz ko'rib chiqayotgan ta'limdagi "kompetentsiya" va "kompetentsiyaga asoslangan yondashuv" tushunchalari va ularning amaliyotda tobora keng qo'llanilishi va ilmiy va amaliy tadqiqotlarda ularga aniq e'tibor qaratilishi bilan hali aniq ta'rifga ega emas va rivojlanish,

³ Белицкая Г.Э. Социальная компетенция личности. // Сознание личности в кризисном обществе. — М., 1995. — С.42-57.

⁴ Kunitsyna V.N. Interpersonal communication. - SPb.: Peter. - 2001.

⁵ Коблянская Е.В. Психологические аспекты социальной компетентности: Дисс... канд. психол. наук. - СПб., 1995.

⁶ Цветков В.В. Формирование социальной компетентности сельских школьников: дисс. канд. пед. наук / В.В. Цветков. — Великий Новгород, 2002.

⁷ Белоцерковец Н.И. Формирование социальной компетентности детей 3–7 лет в условиях открытого доступа образовательного учреждения // Вестн. Томского гос. 1999. Вып. 4. С. - 56–58.

⁸ Romek V.G. Self-confidence: the ethical aspect // Journal of Practical Psychologist, 1999. No. 9. P. 3-14.

aniqlashtirish, tekshirish jarayonida davom qilmoqda. Bildirilgan fikrlarni umumlashtirib aytishimiz mumkinki, kompetentsiya quyidagilarni birlashtiradi:

- ❖ *ma'lum bir ijtimoiy vaziyatda samarali faoliyat uchun zarur bo'lgan bilim, ko'nikma, ko'nikma va tajribalar to'plami;*
- ❖ *ijtimoiy me'yorlarni, qiymat ko'rsatmalarini o'zlashtirish va o'zlashtirish jarayoni.*

Unga yaqin bo'lgan "kompetensiya" tushunchasi olingan kompetentsiyalarni faol qo'llash, turli muammolarni hal qilishda amaliy tajriba asosida muvaffaqiyatli harakat qilish qobiliyatini aks ettiradi. Ikkala tushuncha ham kompetentsiya ham ijtimoiylashuv (*sotsializatsiya*) tushunchasi bilan bog'liq bo'lib, o'zaro integratsiyalashgan, bir-birini to'ldiruvchi va o'zaro bog'liq bo'lib qoladi. Kompetentsiya ham natija, ham muvaffaqiyatli sotsializatsiya sharti sifatida ishlaydi va sotsializatsiya jarayonini tushunishga qarab tor va keng ma'noda ishlatiladi.

Shunday qilib, "*kompetentsiya*" tushunchasini talqin qilishda turli xil yondashuvlarga ishora qilib, yana bir bor ta'kidlaymizki, kompetentsiya ijtimoiylashuv jarayonida shakllanadigan va shaxsning ijtimoiy-shaxsiy rivojlanish darajasini aks ettiruvchi shaxsning asosiy integral xarakteristikasi sifatida qaraladi. Kompetentsiya tuzilishini tahlil qilib, olimlar uning turli jihatlariga ishora qiladilar:

- birinchidan, faoliyat tarkibi (*operatsion ko'nikmalar, faoliyat usullari*);
- ikkinchidan, kognitiv tarkibiy qism (*bilim, tushunish, taqdim etish, tahlil qilish qobiliyati va boshqalar*);
- uchinchidan, shaxsning ijtimoiy-psixologik xususiyatlari (*motivatsiya, hissiy-ixtiyoriy xususiyatlar, ma'lum qadriyatlarning mavjudligi va boshqalar*).

Kompetentsiyaga asoslangan yondashuvni amalga oshirish uchun ma'lum pedagogik shart-sharoitlar zarur. Pedagogik sharoitlar deganda o'qituvchilar tomonidan belgilangan maqsadga erishishni ta'minlaydigan ta'lim muhiti elementlarining turli kombinatsiyalarida o'zaro bog'liq faoliyat tushuniladi. Ta'lim muhitining muhim elementi o'qituvchining shaxsiyati: uning talaba shaxsiga gumanistik munosabati. Bundan tashqari, bu nafaqat kompetentsiyaga asoslangan yondashuvni amalga oshirish, balki o'quv jarayonini amalga oshirish uchun eng muhim shartdir, chunki uning talabaga bo'lgan gumanistik munosabati, u yoki bu yondashuvni qo'llash istiqbollari o'qituvchiga bog'liq. O'qituvchilar va o'qituvchilarning kasbiy o'zini o'zi rivojlantirish, professionallik darajasining doimiy va uzluksiz o'sishi – bularning barchasi yangi yondashuvlar va usullarni qo'llash muvaffaqiyatini belgilaydi. Yana bir muhim element - bu muassasada ijtimoiy-shaxsiga yo'naltirilgan muhitni yaratish, shu jumladan pedagogik faoliyatning barcha tarkibiy qismlarida ijtimoiylashuv printsiplini izlash. Mahalliy ta'lim nazariyasi va amaliyotida bolaning shaxsiyatini shakllantirish va ijtimoiylashtirish muammolarini tahlil qilish shuni ko'rsatadiki, yo'naltirilgan pedagogik ta'sir tufayli o'qituvchilarni ijtimoiylashtirish jarayonida talabaning shakllanishi sodir bo'ladi. Zamonaviy pedagogik tadqiqotlarning katta qismi shaxsni rivojlantirishga qaratilgan guruh o'quv ishlarining imkoniyatlarini o'rganishga bag'ishlangan.

Xulosa.

Shunday qilib, zamonaviy ta'lim tizimida kompetentsiya shaxsning asosiy integral xarakteristikasi sifatida tan olingan bo'lsa-da, uning rivojlanishi faqat ilmiy asoslangan xarakterga ega bo'lgan maqsadli jarayonga aylanadi. Kompetentsiyani shakllantirish va

rivojlantirish ijtimoiylashuv jarayonining ajralmas tarkibiy qismidir va umuman ta'lim vazifalarini zamonaviy tushunish, unda shaxs butun hayoti davomida ishtirok etadi. Ushbu muammoning zamonaviyligi va dolzarbligini tan olishiga qaramay, kompetentsiya fenomeni uning shakllanishining pedagogik vositalarining parchalanishi sharoitida mavjud.

Bizning fikrimizcha, kompetentsiyani shakllantirish jarayoni uyushgan va maqsadga muvofiqlashtirilishi va ushbu toifadagi bolalar bilan ishlaydigan mutaxassislar faoliyati tarkibiga kiritilishi kerak. Ta'lim imkoniyatlari va mazmunini aniqlash muammosi dolzarb bo'lib qolmoqda, kompetentsiyaga asoslangan yondashuvdan foydalangan holda o'qitish texnologiyalarini ishlab chiqish juda dolzarb muammolardan biri hisoblanadi.

References:

1. O'zbekiston Respublikasi oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirining buyrug'i, 19.10.2021 yildagi 35-2021-son
2. Белицкая Г.Э. Социальная компетенция личности. // Сознание личности в кризисном обществе. — М., 1995. — С.42-57.
3. Белоцерковец Н.И. Формирование социальной компетентности детей 3–7 лет в условиях открытого доступа образовательного учреждения // Вестн. Томского гос. 1999. Вып. 4. С. - 56–58.
4. Зимняя И.А. Ключевые компетенции – новая парадигма результата современного образования. М.: Пер Сэ, 2004.
5. Коблянская Е.В. Психологические аспекты социальной компетентности: Дисс...канд. психол. наук. - СПб., 1995.
6. Kunitsyna V.N. Interpersonal communication. - SPb.: Peter. - 2001.
7. Romek V.G. Self-confidence: the ethical aspect // Journal of Practical Psychologist, 1999. No. 9. P. 3-14.
8. Цветков В.В. Формирование социальной компетентности сельских школьников: дисс. канд. пед. наук / В.В. Цветков. — Великий Новгород, 2002.